

Сейтяг'яєв Н. С.

ORCID: 0000-0002-5221-4284

кандидат філологічних наук,

науковий співробітник

Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського

Національної академії наук України

м. Київ, Україна

РУКОПИС ПІД НАЗВОЮ “ВИПИСКИ З ФІРДОУСІ” ІЗ ЗІБРАННЯ ІР НБУВ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ КРИМУ ТА ПІВНІЧНОГО КАВКАЗУ

Ключові слова: Одеське товариство історії та старожитностей, рукопис, Північний Кавказ, Крим.

Рукопис із фонду Одеського товариства історії та старожитностей (ОТИС) під номером V-3776, датований 1701 та 1719 роками та позначений як «Записи, виписки з поеми Фірдоусі “Шахнаме”, з історії пророків, різних мусульманських династій, молитов та ін.», являє собою збірник виписок історичної та релігійної тематики з різних джерел. На форзацах, від яких збереглися лише аркуші, приклеєні до зворотів картонних обкладинок, та на аркушах 1–3 і 146 зв. містяться різні записи власників рукопису особистого та релігійного змісту. Серед них згадуються імена російських військових та високопосадовців (“Фаршавіскі кеназ Санчокчі”, “Александрє Гріштафорович граф Бенкендорф первей”). Це свідчить про те, що автор виписок – перший власник рукопису – перебував на російській військовій службі та, ймовірно, обіймав досить високу посаду.

Зазначені в описі рукопису дати 1701 та 1719 рр. містяться на звороті задньої кришки обкладинки, поряд з іменами “Тарлі Фодорич Кнорінг” та “Іван К-давіч” відповідно. Оскільки в цьому разі, найімовірніше, згадані командувачі російських військ на Кавказі К. Ф. Кноррінг та І. В. Гудович¹, можна зрозуміти, що автор записів зробив помилку, написавши арабським письмом цифру 7 замість 8. Це підтверджують два записи на арк. 1, виконані однією рукою, у яких вказані дати 19 грудня 1812 р. та 1228 р. (4.01 – 23.12.1813 р.). Отже, на основі зазначених дат рукопис може бути датований 1819 роком.

¹ Див.: Бутков П. Г. Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год. Ч. I, Санкт-Петербург, 1869. С. 454 та ін., 489 та ін.

У рукописі двічі згадується ім'я його власника в однаковій формі “Його (тобто рукопису) власник – Мухаммед-ефенді бін Хота” (арк. 68, зворот задньої кришки обкладинки). Це той самий Мухаммед-ефенді б. Хота, який був власником ще одного рукопису з фонду ОТІС під номером V 3780². На арк. 3 зв. і 4 вказані імена інших власників, один з яких доводиться родичем Мухаммеду б. Хота: “Мубарек-молла, племінник сина Хота-заде”. Під ім'ям Хота-заде тут, наскільки можна зрозуміти, згадується Мухаммед б. Хота. Отже, рукопис зберігався в сім'ї.

Найбільшу за обсягом кількість виписок у рукописі становлять короткі відомості про пророків, починаючи з Адама, і давніх правителів, зокрема іранських, імена багатьох з яких справді згадані в “Шахнаме” Фірдоусі. Найбільша за обсягом виписка цієї тематики міститься на початку манускрипту (арк. 3–29) і вирізняється красивим візуальним оформленням з використанням різнокольорових чорнил та фарб. Те, що цей текст був скопійований з іншого джерела, підтверджується двома позначками “*şaḥīḥ*” (“правильно”) на арк. 4 зв.

На арк. 11 зв. привертає увагу допис: “Але за словами Хаджі Гаффара”. Те, що в цьому разі йдеться про кримського історика Абд ал-Гаффара Киримі, автора твору “Умдет ал-ахбар”, доводить багато виписок із цього твору, які містяться далі в рукописі (арк. 43, 78 та ін.). Ще одним джерелом виписок, назва якого вказана в манускрипті, є твір “Субхат аль-ахбар” Дервіша Мухаммеда б. Шах (Шейх) Рамазана, який жив за часів султана Сулеймана (1520–1566)³ (арк. 69–77 зв.).

У рукописі багато виписок релігійного змісту. Вони стосуються мусульманських обрядів, особливостей виконання різних видів намазу, мусульманського посту в місяць Рамадан тощо. Крім того, манускрипт містить окремі короткі оповідання про різних пророків. Ці виписки доводять, що рукопис належав мусульманській духовній особі, якою був Мухаммед-ефенді б. Хота, як впливає з його титулу.

В окрему групу можна виділити записи та виписки, які стосуються історії Північного Кавказу кінця XVIII – перших десятиліть XIX ст. Серед них – дані про засновників фортець Кітляра (Кизлар-Кала) та Святого Георгія (Ягоріє-Кала) та ін. Дата закладення останньої, на відміну від поширених сьогодні даних, вказана як 1187 (1773/4) рік (арк. 66 зв.).

На арк. 92–93 записані дуже цікаві відомості від імені султана Азамата Гірея, сина кубанського сераскира Арслана Гірея і молодшого

² Див.: Сейтяг'яев Н. С. До питання атрибуції рукописного збірника “Абу-л-Газі. Родовід тюрків” із зібрання ІР НБУВ. *Східний світ*. 2021. № 2. С. 103–144.

³ Див.: Özcan A. Sübhātü'l-Ahbâr, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. С. 38, İstanbul, 2010. С. 10–11.

брата відомого начальника ногойців П'ятигір'я генерал-майора Султана Менглі Гірея⁴. А на арк.133 зв. записаний його родовід, який доводиться до Тастімура (Таштімура) Хана. Цей запис дає змогу припустити, що Мухаммед б. Хота певний час належав до оточення султана Азамата Гірея як духовна особа і, зокрема, перебував разом із ним у Петербурзі. Про це свідчить також вказана вище згадка графа А. Х. Бенкендорфа, у віданні якого перебував конвой, яким командував у Петербурзі султан Азамат Гірей⁵.

Зміст рукопису дає змогу з'ясувати джерела уявлень тюркомовного населення Північного Кавказу про історію ісламу та стародавнього світу, а також про історію Золотої Орди, Кримського ханства та інших держав. Водночас окремі виписки та записи власника рукопису, які стосуються Північного Кавказу та Криму, є цінним джерелом з історії цих територій в останні десятиліття XVIII – перші десятиліття XIX ст.

⁴ Див.: Кипкеева З. Б. Потомки Чингизхана в истории Северного Кавказа. XVIII–XIX вв. Ставрополь, 2017. С. 192–195.

⁵ Кипкеева З. Б. Потомки Чингизхана в истории Северного Кавказа. XVIII–XIX вв. Ставрополь, 2017. С. 193.